એકમ 8

ગુજરાતનું ઉદ્યોગક્ષેત્ર

રૂપરેખા

8.0 ઉદેશો
8.1 પ્રસ્તાવના
8.2 ગુજરાતના ઉદ્યોગો
8.3 સ્થાનીયકરણ
8.4 ઔદ્યોગિક ઉત્પાદન
8.5 સારાંશ
8.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
8.7 ચાવીરૂપ શબ્દો
8.8 કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તકો અને સંદર્ભ વાચન
8.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબ

8.0 ઉદેશો

આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા પછી આપણે સમજાવી શકીએ કે

- ગુજરાતના ઉદ્યોગો વિશેની સમજણ મેળવી શકીએ.
- ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક સ્થાનીકરણ અંગેની સમજૂતી મેળવીશું.
- ગુજરાતના ઔદ્યોગિક ઉત્પાદન અંગેના વલણોનો અભ્યાસ કરીશું.

8.1 પ્રસ્તાવના

કોઈપણ દેશ કે પ્રદેશના ઝડપી આર્થિક વિકાસ કરવા માટે ઔદ્યોગિક વિકાસ અનિવાર્ય શરત છે. ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં પણ ઉદ્યોગક્ષેત્રનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. ગુજરાતની કુલ SDP માં વર્ષ 2017-18ની માહિતી પ્રમાણે ઉદ્યોગોનો ફાળો 45% રહ્યો છે. આપણે અહી પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં ગુજરાતમાં આવેલા કેટલાક મહત્વના ઉદ્યોગો વિશે ચર્ચા કરીશુ. તથા ગુજરાતમાં આ ઉદ્યોગોનું કેટલાક વિસ્તારોમાં સ્થાનીકરણ થયેલું જોવા મળે છે. તે ચર્ચા પણ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં કરવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનનું વલણ કેવું છે તે અંગે પણ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

ગુજરાત ઉદ્યોગોપ્રધાન રાજ્ય કહી શકાય. દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યમાંથી ગુજરાત અલગ થયુ તે સમયથી ઉદ્યોગોની દ્રષ્ટિએ ગુજરાતનો ઈતિહાસ જોઇએ તો ગુજરાતમાં મુખ્યત્વે કાપડ ઉદ્યોગ, રસાયણ અને દવા ઉદ્યોગ, કચ્છના દરિયાકિનારે મીઠું (salt)

પકવવાનો ઉદ્યોગ વગેરે મુખ્ય કહી શકાય. આ સમયે ગુજરાતના સુરત, વલસાડ, વાપી, અમદાવાદ અને વડોદરામાં મુખ્યત્વે ઔદ્યોગિક વિકાસ થયેલો હતો.

આધુનિક સમયમાં સરકારની વિકાસાભિમુખ નીતિ, આધારમાળખાનો વિકાસ અને ગુજરાતી પ્રજાની ઔદ્યોગિક સાહસિકતાથી અનેક નવાં ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોનો પણ વિકાસ થઈ રહ્યો છે, જેમાં પ્રવાસન, હિન્દી ચલચિત્રો અને ટેલિવિઝન શ્રેણીઓનું શુટિંગ વગેરે ગણાવી શકાય.

સામાન્ય રીતે ઔદ્યોગિક એકમની સ્થાપના સ્થળ પ્રદેશની લાક્ષણિકતાના આધારે પ્રભાવિત થતી હોય છે, જેમ કે કાપડ ઉદ્યોગ માટે અનુકૂળ એવું કુદરતી વાતાવરણ, કાચામાલની સરળ, ઝડપી અને સસ્તી પ્રાપ્તી, કુશળ, અર્ધકુશળ શ્રમિકોની ઉપલબ્ધતા વગેરે. તેમ છતાં આધુનિક વૈજ્ઞાનિક વિકાસ, ટેક્નોલોજીમાં પરિવર્તન વગેરેને કારણે ભૂતકાળમાં અશક્ય લાગતા કેટલાક ઉદ્યોગો પણ ગુજરાતમાં શરુ કરી શકાયા છે.

આ એકમમાં આપણે મુખ્યત્વે ત્રણ મુદાઓનો અભ્યાસ કરવાનાં છીએ,

1. ગુજરાતમાં ઉદ્યોગ ક્ષેત્રેનો પરિચય.
2. ગુજરાતના ઉદ્યોગોનો સ્થાનીયકરણનાં પાસાથી અભ્યાસ.
3. ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને સહાયક પરિબળો તથા અવરોધો.

8.2 ગુજરાતના ઉદ્યોગો

ગુજરાત રાજ્ય ઔદ્યોગિકવિકાસની પ્રક્રિયામાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. આજથી વર્ષો પહેલા ગુજરાતમાં છુટા છવાયેલા અનેક ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો જોવા મળતા હતા આજે તો ગુજરાતમાં અનેક વિધ ઉદ્યોગો અને અનેક ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો જોવા મળે છે. અહી આપણે ગુજરાતના ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે મહત્વના કેટલાક ઉદ્યોગો વિશે માહિતી પ્રાપ્ત કરીશુ.

8.2.1 કાપડ ઉદ્યોગ

ગુજરાત રાજયના કુલ ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં 6 ટકા કિસ્સો કાપડ ઉદ્યોગ ધરાવે છે. દેશના કુલ કપાસના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત આયાત 35 ટકા અને નિકાસમાં 60 ટકા જેટલો હિસ્સો ધરાવે છે. જે સમગ્ર દેશમાં પ્રથમ ક્રમ ધરાવે છે. ડેનિમના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર વિશ્વમાં ત્રીજા ક્રમે તથા ભારતમાં 65 થી 70 ટકાના ઉત્પાદન સાથે પ્રથમ ક્રમે જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં 860 થી પણ વધારે એકમો સ્થાપિત થયેલ જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં લઘુ ઉદ્યોગક્ષેત્રના 24 થી 28 ટકા મૂડીરોકાણ ઉત્પાદનની કિંમત રોજગારી કાપડ ઉદ્યોગમાં જોવા મળે છે.

કાપડ ઉદ્યોગ ભારતનો જૂનામાં જૂનો ઉદ્યોગ છે. જે ભારતીય અર્થતંત્રમાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં પણ 1960ના સમયગાળા સુધી ઔદ્યોગિકક્ષેત્રે કાપડ તથા તેને સંલગ્ન ઉદ્યોગનું પ્રાધાન્ય વધુ જોવા મળતું હતુ. ભારતમાં 1000 થી પણ વધુ કાપડની મિલો આવેલી છે. જે પૈકી લગભગ 700 કાંતણમિલો તથા બાકીની કાંતણ તથા વણાટકામ કરતી મિલો છે. સમગ્ર ભારતમાં સૌથી વધારે કાપડ ઉદ્યોગોનો વિકાસ મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં થયો છે. ત્યારબાદ તામીલનાડુ, મધ્યપ્રદેશ, ઉત્તરપ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, આંધ્રપ્રદેશ, રાજસ્થાન તથા કર્ણાટકમાં જોવા મળે છે.

મહારાષ્ટ્ર રાજયમાં સુતરાઉકાપડના ઉદ્યોગનું દેશનું સૌથી મોટુ કેન્દ્ર મુંબઇ છે.

ગુજરાત રાજયમાં 118 કાપડની મિલો આવેલી છે. જે પૈકી 67 મિલો અમદાવાદમાં આવેલ છે. જે દેશમાં સૌથી વધારે છે. ગુજરાતની 118 મિલો પૈકી 91 મિલો સ્પિનિંગ અને વિવિંગની છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદ બાદ સુરત, વડોદરા, ભાવનગર, રાજકોટ, પોરબંદર, ભરૂચ, પેટલાદ વગેરે મહત્વના કાપડ ઉદ્યોગના કેન્દ્રો છે.

8.2.2 રસાયણ ઉદ્યોગ :

ગુજરાતમાં રસાયણ ઉદ્યોગોનો વિકાસ સારા પ્રમાણમાં થયેલો જોવા મળે છે. ગુજરાત 1663 કિલોમીટર લાંબો દરિયાકિનારો ધરાવે છે. તેથી મીઠાના ઉત્પાદન માટે અહીં અનૂકુળ આબોહવા છે. ગુજરાતમાં મીઠાનું 35 લાખ ટન ઉત્પાદન થાય છે. દેશના કુલ મીઠાના ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો કિસ્સો 60 ટકા જેટલો છે. ગુજરાતમાં મીઠા ઉદ્યોગના વિકાસ થવાના કારણે અહીં આલ્કલી ઉદ્યોગનો વિકાસ ઝડપી થયેલો જોવા મળે છે. જેના પરિણામ સ્વરૂપ પોટેશિયમ, બ્રોઝાઇડ, કલોરાઇડ, મેગ્નેશિયમ, કલોરાઇડ વગેરે જેવા રસાયણના ઉદ્યોગોનો વિકાસની સારી તક રહેલી છે. ગુજરાતમાં સોડાએશ ઉદ્યોગના વિકાસની સારી તક છે. આ ઉપરાંત બેન્ઝીન, ટાલ્યુતસ, જાયબીન જેવા પાયાના રસાયણો પ્રાપ્ત થવાથી બીજા કાર્બન રસાયણ ઉદ્યોગના વિકાસની પણ સારી એવી તક રહેલી છે, આ ઉપરાંત પેટ્રોકેમિકલના ઉદ્યોગના વિકાસના કારણે તેમાંથી ઘણી આડપેદાશો મેળવી શકાય છે.

ગુજરાતમાં વર્ષ 2005માં રસાયણ ઉદ્યોગના ચાલુ કારખાનાની સંખ્યા 3683 હતી. જે વધીને વર્ષ 2006માં 3720 થઈ હતી. જ્યારે વર્ષ 2005માં દૈનિક સરેરાશ કામદારોની સંખ્યા 158987 હતી. જે વધીને 2006માં 169321 વ્યક્તિઓ હતી.

ગુજરાતમાં રસાયણ ઉદ્યોગ સૌરાષ્ટ્ર અને તળગુજરાતમાં વધુ પ્રમાણમાં વિકસેલો જોવા મળે છે. સૌરાષ્ટ્રમા જોઇએ તો દ્વારકા, મીઠાપુર, પોરબંદર, ધ્રાંગધ્રા, ભાવનગર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તથા દક્ષિણ ગુજરાતમાં વલસાડ, પારી, ઉધના, સુરતમાં રસાયણ ઉદ્યોગનો વિકાસ થયેલ જોવા મળે છે.

8.2.3 ફાર્માસ્યુટિકલ ઉદ્યોગો :

ગુજરાતમાં ફાર્માસ્યુટિકલ ઉદ્યોગનો વિકાસ સારા પ્રમાણમાં થયો છે. આ ઉદ્યોગ શરૂઆતના સમયમાં આયાતી માલ પર આધારિત હતો. આજે ફાર્માસ્યુટીકલ ઉદ્યોગ માટે પ્રયોગશાળાની સગવડતાવાળા પાંચ વિભાગો વડોદરામાં આવેલ કેન્દ્ર પાસે કાર્યરત છે. જેમાં ફાર્માસ્યુટિકલ વિભાગ ફાર્મેકોનોમિ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. વડોદરામાં આવેલ કેન્દ્રમાં દવા, વિટામીન, એન્ટી બાયોટિકસ વગેરેનું પરીક્ષણ કરવામાં આવે છે.

8.2.4 પેટ્રોકેમિકલ્સ ઉદ્યોગ :

ભારતમાં સૌ પ્રથમ પેટ્રોકેમિકલ્સના મોટા ઉદ્યોગોની શરૂઆત ગુજરાતમાં થઇ છે. આ ઉદ્યોગ ગુજરાતમાં વડોદરાથી દક્ષિણ ગુજરાતના દરિયાકિનારા સુધી ઝડપથી વિકસી રહેલો જોવા મળે છે. વડોદરા નજીક ગુજરાતની સૌ પ્રથમ કોયલી રિફાઇનરી અને ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટિલાઇઝર કંપનીની સ્થાપના કરવામાં આવી

પેટ્રોકેમિકલ્સ ઉદ્યોગમાં પ્રત્યેક વિદેશી મૂડીરોકાણ મેળવવા માટેની પ્રક્રિયા વધુ

સરળ બનાવવામાં આવી છે. પેટ્રોરસાયણ વસાહતો સ્પેશિયલ રસાયણ ઉદ્યોગોને માટે તૈયાર કરવાની તથા તેના માટે જરૂરી માળખાકીય સુવિધાઓને વિકાસ કરી દેશ અને વિદેશના ઉદ્યોગ સાહસીકોને ઉદ્યોગના વિકાસની પણ સારી એવી તક રહેલી છે. આ ઉપરાંત પેટ્રોકેમિકલના ઉદ્યોગોના વિકાસના કારણે તેમાંથી ઘણી આડપેદાશો મેળવી શકાય છે.

ગુજરાતમાં રિલાયન્સ દ્વારા જામનગર જિલ્લામાં રિલાયન્સ રિફાઈનરી અને તેની સાથે જોડાયેલો પેટ્રોકેમિકલ્સ પ્લાન્ટ આવેલો છે. અહીં ક્રુડ ઓઇલનું શુદ્ધિકરણ કરવામાં આવે છે. આ રિફાઇનરી 33 મિલિયન ટન જેટલી વાર્ષિક ક્ષમતા ધરાવે છે. આ ઉપરાંત એસ્સાર કંપનીએ હાલમાં જામનગર પાસે વર્ષ 2006માં રિફાઇનરીની સ્થાપના કરી છે.

આમ ગુજરાતમાં પેટ્રોકેમિકલ્સ ઉદ્યોગનો વિકાસ પણ સારો થયેલો છે.

8.2.5 એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગ :

ગુજરાતમાં હાલ એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગનો ઝડપથી વિકાસ થઇ રહયો છે. ગુજરાત પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં લોખંડ અને કોલસો ન હોવા છતાં અન્ય રાજય પાસેથી એ પ્રાપ્ત કરીને પણ અહી નાની મોટી યંત્રસામગ્રી બનાવવાનો એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે. આ ઉદ્યોગમાં સ્ટીલપાઇપ, સ્ટીલટયુબ, ડિઝલ, એન્જિન, વીજળીથી ચાલતી મોટર, વીજળીથી ચાલતા પંપ, પાણીના મીટર, વાહનો અને તેના જુદા-જુદા ભાગો વગેરે અનેક ચીજવસ્તુઓનું ઉત્પાદન આ ઉદ્યોગ દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગનો વિકાસ લઘુ ઉદ્યોગ તરીકે વધુ પ્રમાણમાં થયેલો જોવા મળે છે, ગુજરાતમાં 12 હજાર કરતા પણ વધુ એકમો એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગના સ્થપાયેલા છે. અમદાવાદ આ ઉદ્યોગનું સૌથી મોટુ કેન્દ્ર છે. ગુજરાતમાં કાપડ ઉદ્યોગનો સારો વિકાસનો સારો વિકાસ થયેલો હોવાથી, કાપડ ઉદ્યોગમાં વપરાતા મશીનનો ઉપયોગ આ ઉદ્યોગ માટે માંગનું સર્જન કરે છે. આમ આ ઉદ્યોગના વિકાસમાં કાપડ ઉદ્યોગ મદદરૂપ બને છે. અને અન્ય અનેક ઉદ્યોગોને એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગ જરૂરી સાધનો પુરી પાડીને તેમને વિકસાવવામાં મદદરૂપ બને છે. સમગ્રભારતમાં મશીનટુલ્સનું ઉત્પાદન કરતાં જાહેરક્ષેત્રના 115 મોટા ઔદ્યોગિક એકમો આવેલા છે, જે પૈકી ૬ એકમો ગુજરાતમાં આવેલા છે, આજે ગુજરાતમાં કુલ 2500 કરતાપણ વધુ એકમો મશીન ટુલ્સનું ઉત્પાદન કરે છે.

ગુજરાતમાં વોટર હીટર જેવા વીજળીક સાધનોનું ઉત્પાદન સુરતમાં થાય છે. તથા ડિઝલ એન્જિનો બનાવતું રાજકોટ સમગ્ર દેશનું અગત્યનું કેન્દ્ર ગણાય છે. આ ઉપરાંત ગ્રાસ પાર્ટસના ઉદ્યોગોનો વિકાસ જામનગરમાં જોવા મળે છે.

ગુજરાતમાં એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગના એક ભાગરૂપે ઇલેકટ્રોનિકસ ઉદ્યોગ એક મહત્વનો ઉદ્યોગ છે. જે મૂડીરોકાણ, ઉત્પાદન અને રોજગારી પુરી પાડતો મહત્વનો ઉદ્યોગ છે. ગુજરાત રાજય નિકાસ કંપની દ્વારા એન્જિનિયંરિંગ ઉદ્યોગની વિવિધ પેદાશો ના નિકાસ તરફ વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યુ છે. જેથી આજે ગુજરાતમાંથી નાના પાયાના ઔદ્યોગિક એકમો દ્વારા બનાવવામાં આવતા મશીન, ટુલ્સ વિકસિત દેશો જેવા કે કેનેડા, જર્મની, ઓસ્ટ્રેલિયામાં નિકાસ થઇ રહી છે. ગુજરાતમાં હજુ સિરેમેક ઉદ્યોગની મશીનરી, ખેતીના ઓજારો, બિસ્કિટ બનાવવાની મશીનરી, પ્રિન્ટીંગ મશીનરી, પ્લાસ્ટિક પ્રોસેસિંગ મશીનરી, ઇલેકટ્રોનિકસ ઉદ્યોગની મશીનરી, સીવવાના સંચા બનાવવાના ઉદ્યોગો વગેરે માટે અનેક શકયતાઓ રહેલી છે.

8.2.6 રાસાયણિક ખાતરનો ઉદ્યોગ :

ખેતીએ વધુ ઉત્પાદન મેળવવા માટે રાસાયણિક ખાતરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં રાસાયણિક ખાતર બનાવવાનો ઉદ્યોગ સારો વિકસ્યો છે.

રાસાયણિક ખાતર બનાવવાના મોટા કારખાના કંડલા, બાજવા, કલોલ,સિક્કા તથા હજીરામાં આવેલા છે. ઇ.સ 1962માં ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટીલાઇઝ કંપનીની સ્થાપના સરકાર અને ખાનગી એમ સંયુક્ત સાહસથી કરવામાં આવી.

આ કારખાનામાં યુરિયા, એમોનિયા, ફોસ્ફોરિક એસિડ, એમોનિયમ ફોસ્ફેટ, સલ્ફુરિક એસિડ, એમોનિયન સલ્ફેટ, વગેરેનું મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં ભારતીય ખેડૂત સહકારી ખાતર ઉદ્યોગ મંડળી જેને ટૂંકા નામથી ‘ઇફકો’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેનાં કારખાનાની સ્થાપના કંડલા અને કલોલમાં કરવામાં આવી છે. આ બંને કારખાના દ્વારા અંદાજે આઠ લાખ ટન રાસાયણિક ખાતરનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં ભરૂચ પાસે ગુજરાત નર્મદાવેલી ફર્ટિલાઇઝ કંપની આવેલી છે. આ કારખાનાની ફયુલ ઓઇલ આધારિત વાર્ષિક 445500 ટન ક્ષમતાવાળો અમોનિયા પ્લાન્ટ તથા 5,94,000 ટનની ક્ષમતાવાળો યુરિયા પ્લાન્ટ છે. આમ ગુજરાતમાં રાસાયણિક ખાતરના ઉદ્યોગોનો વિકાસ સારા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

8.2.7 સિમેન્ટ ઉદ્યોગ :

ગુજરાતમાં સિમેન્ટ ઉદ્યોગનો વિકાસ પણ વધુ પ્રમાણમાં થયેલો જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં લગભગ 41 જેટલી સિમેન્ટનું ઉત્પાદન કરતી ફેકટરીઓ આવેલી છે. જે પૈકી આઠ મોટી ફેકટરીઓ છે, અત્યાર સિક્કા, દ્વારકા, પોરબંદર, સિદ્ધિગ્રામ, રાણાવાવ, અંબુજાનગર, જાફરાબાદ તથા કોડિનારમા મોટી કંપનીઓ સ્થપાયેલી છે. આ ઉદ્યોગમાટે જરૂરી કાચામાલ દરિયાકિનારે પ્રાપ્ત થતો હોવાથી તેનો વિકાસ થયો છે.

દરિયાકિનારાના વિસ્તારોમાં થયેલો જોવા મળે છે. ઉત્પાદન થાય છે. પોરબંદરમાં એસોસિએટેડ સિમેન્ટની ફેકટરી સ્થાપાયેલી છે.

સિમેન્ટ કોર્પોરેશન ઓફ ગુજરાત લિમિટેડ દ્વારા ગીર સોમનાથના સિદ્ધગામમાં પોર્ટલેન્ડ સિમેન્ટના કારખાના આવેલા છે. વર્ષે ૧ મિલિયન ટન જેટલી ઉત્પાદન માટે જી.આઇ.સી દ્વારા ઇ.સ 1987માં પ્લાન્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. આ કારખાનામાં 1,09,934 ટન સિમેન્ટનું ઉત્પાદન થાય છે.

રાણાવાવમાં જે.એમ.થાનકી તથા સરકારના સહયોગ દ્વારા સફેદ સિમેન્ટનું ઉત્પાદન કરવા માટે ગુજરાત હિમાલય સિમેન્ટ કંપનીના નામે વર્ષ 1983માં કંપનીની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. જેમાં દિવસના 150 ટન સફેદ સિમેન્ટનું ઉત્પાદન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

આમ, ગુજરાત સિમેન્ટ ઉદ્યોગનો સારો વિકાસ અને વિસ્તાર થયેલો જોવા મળે છે.

8.2.8 સિરેમિક ઉદ્યોગ :

ગુજરાતમાં ઇ.સ 1912માં સૌ પ્રથમ સિરેમિક ઉદ્યોગની શરુઆત થઇ હતી. ત્યારબાદ મોરબીમાં વર્ષ 1919માં પરશુરામ પોર્ટરીઝ સ્થાપના થઇ ત્યારબાદ આ

ઉદ્યોગનો વિકાસ ગુજરાતમાં થયો. થાનગઢમાં ઇ.સ 1924માં સેનટરી વેર્સનું એકમ શરૂ થયુ. ત્યારબાદ શિહોર, ધાંગધ્રા, ભાવનગર, બિલિમોરા, વડોદરા, વીજાપુર, સંતરોડ, વલ્લભવિધાનગર વગેરે સ્થળોએ આ ઉદ્યોગના એકમોની સ્થાપના થઇ. આજે ગુજરાત આ ઉદ્યોગોના 730 એકમો આવેલા છે. જે પૈકી 99 ટકા એકમો લઘુઉદ્યોગ તરીકે કાર્યરત છે. જેનાં મેંગરોબી પિયા, ગ્લેઝ્દ ટાઇલ્સ, મોઝેક ટાઇલ્સ, કોટેલ કકરી, વગેરેનું ઉત્પાદન થાય છે. આ ઉપરાંત સેનટરી વેર્સ, ઇન્યુલેટર્સ, રિફ્કટરી ઇલેકટ્રિકલ સિરેમિક કેપેમીટર્સ, ટાન્સફોર્મર વગેરેનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે.

આમ ગુજરાતમાં સિરેમિક ઉદ્યોગોનો વિકાસ સારા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

8.2.9 ખાંડઉદ્યોગ :

ગુજરાતની ખેતીક્ષેત્ર સમૃદ્ધ હોવાથી અહી ખેતી આધારિત અનેક ખેતઆધારિત ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો છે. જે પૈકી ખાંડ ઉદ્યોગ ખુબજ અગત્યનો ઉદ્યોગ છે. ગુજરાતમાં હાલમાં 25 જેટલી ખાંડની ફેકટરીઓ સહકારીક્ષેત્રે કાર્યરત જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં બારડોલી ખાતે ઇ.સ 1956-57માં સૌ પ્રથમ ખાંડનું કારખાનું સ્થાપવામાં આવ્યું હતુ.

ગુજરાત કાપડ ઉદ્યોગ બાદ રોજગારી આપવામાં ખાંડ ઉદ્યોગ બીજા સ્થાને આવે છે. ગુજરાતમાં વર્ષ 2012-13માં 22.16 લાખ કિવન્ટલ જેટલુ ખાંડનું ઉત્પાદન થયુ હતુ. આમ ગુજરાતમાં ખાંડ ઉદ્યોગ સારો વિકસ્યો છે.

8.2.10 ઘડિયાળ ઉદ્યોગ :

ગુજરાતમાં મોરબી ઘડિયાળ ઉદ્યોગ સારો વિકસ્યો છે. ઘડિયાળ ઉદ્યોગ માટે મોરબી દેશ અને દુનિયામાં જાણીતુ છે. લગભગ 50 વર્ષ પહેલા ઘડિયાળ ઉદ્યોગનો પાયો મોરબીમાં નંખાયો હતો. તે દરમ્યાન સૌ પ્રથમ એશિયન કલોક નામે ચાવીવાળા ઘડિયાળો બનાવવાનું શરૂ થયું હતુ. ત્યારબાદ સાયન્ટિક કલોક ચાવીવાળા ઘડિયાળો બનાવવાનું શરૂ કર્યુ.

વર્ષ 1985 થી 1991 ના સમયગાળા દરમિયાન મોરબીમાં દિવાલ ઘડિયાળ બનાવવાના અનેક એકમો શરૂ થયા હતા. આજે ઘડિયાળનું ઉત્પાદન 126 જેટલા એકમો મોરબીમાં આવેલા છે. સમગ્ર દેશના કુલ બનતાં ઘડિયાળોના 85 ટકા ઘડિયાળ મોરબીમાં બને છે.

આમ, ગુજરાતમાં ઘડિયાળ ઉદ્યોગનો ખુબ સારા પ્રમાણમાં વિકાસ થયેલો જોવા મળે છે.

8.2.11 જહાજો બાંધવાનો અને જહાજો ભાંગવાનો ઉદ્યોગ :

આજે ગુજરાતમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર વધતો જતો હોવાથી જહાજોની માંગ વધતી જાય છે. તેથી જહાજો બાંધવાનો અને જહાજો ભાંગવાનો ઉદ્યોગ ખુબજ અગત્યનો છે. આ ઉદ્યોગ ગુજરાતમાં ઝડપથી વિકાસ પામી રહયો છે.

હાલ ગુજરાતમાં 10 જહાજવાડા આવેલા છે. જેની 1.11 મિલિયન ડેડવેઇટ ટન (DWT) જેટલી ક્ષમતા છે.

ગુજરાતમાં અલંગ તથા સચાણમાં જહાજો ભાંગવાનો ઉદ્યોગ વિકસેલો જોવા મળે છે. દેશના કુલ જહાજ ભાંગવાનો ઉદ્યોગોમાં ગુજરાતનો હિસ્સો 90 ટકા જેટલો છે. જહાજો ભાંગવા માટેના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટેની અનુકુળતાઓ અલંગ બંદર

પર સારી હોવાથી અહી આ ઉદ્યોગ સારી રીતે વિકસ્યો છે. ઇ.સ 1982માં અલંગ યાર્ડની શરૂઆત થઇ ત્યારથી સતત વિકાસ સાધી રહયુ છે.

વિશ્વનું સૌથી મોટુ ‘શીપબ્રેકિંગ યાર્ડ’ અલંગનું છે, આમ ગુજરાત જહાજો ભાંગવાનો તથા જહાજો બનાવવાનો વિકાસ સારો થયેલો જોવા મળે છે.

8.3 સ્થાનીયકરણ

સ્થાનીયકરણનો શબ્દનો અર્થ એવો થાય કે કોઇ એક ઉદ્યોગનો વિકાસ કોઇ એક સ્થળે કેન્દ્રીત થાય છે. તેને સ્સ્થાનીયકરણ કહે છે.

સ્થાનીયકરણ એટલે કે ઉદ્યોગના સ્થાનની સ્થળપસંદગી, અમુક ચોકકસ ઉદ્યોગ કોઇ અમુક ચોકકસ વિસ્તારમાં ઉદ્યોગનું સ્થાનિકરણ થયું છે. એમ કહેવાય.

ઔદ્યોગિક સ્થાનીયકરણનાં સંદર્ભમાં ગુજરાતની સ્થિતિ તપાસવામાં આવે તો ગુજરાતમાં મોટે ભાગે ઔદ્યોગિક સ્થાનીયકરણ મોટા શહેરો તરફ થયેલું જોવા મળે છે. તેનું કારણ ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે જરૂરી માળખાગત સુવિધાઓ તથા સરકારની પ્રોત્સાહક નીતિ છે.

ગુજરાતમાં અમદાવાદ, વડોદરા,સુરત, રાજકોટ, જામનગર અને વાપી જેવા શહેરી વિસ્તારોમાં ઉદ્યોગનું સ્થાનીયકરણ થયેલું જોવા મળે છે. ગુજરાત રાજયનો ઔદ્યોગિક વિકાસ માટેનો પાયો વિસ્તૃત અને વૈવિધ્યપૂર્ણ જોવા મળે છે.

આઝાદી પહેલા ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનો વિકાસ પ્રમાણમાં કેટલાક વિસ્તારો પૂરતો મર્યાદિત હતો. પણ આજે સમગ્ર ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનો વિસ્તાર થઇ રહયો છે,તેમ છતાં પણ ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનું વિતરણ કેટલાક પ્રદેશો પૂરતું જ મર્યાદિત જોવા મળે છે.

ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોની વહેંચણીની પદ્ધતિને તપાસવામાં આવે તો, ઉદ્યોગોનું સ્થાનીયકરણ કેટલાક પ્રદેશોમાં જ થયેલુ જોવા મળે છે. મોટા પાયાના ઉદ્યોગોના સંદર્ભમાં આ બાબત વધુ જોવા મળે છે. જેમ કે ગુજરાતની 20 ટકા જેટલી ઔદ્યોગિક એકમો અમદાવાદનમાં આવેલા છે. જેમાં ગુજરાતના કુલ ઔદ્યોગિક કામદારોના 50 ટકા કામદારોને રોજગારી પ્રાપ્ત થાય છે. ગુજરાતમાં મુખ્યત્વે અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, ખેડા, વલસાડ, અંકલેશ્વર, હજીરા તથા વાપી જેવા ઔદ્યોગિક કેન્દ્રની આસપાસ ઉદ્યોગોનું કેન્દ્રીકરણ થયેલ જોવા મળે છે. આ બધા કેન્દ્રો મળીને એક ઔદ્યોગિક પટ્ટાનું નિર્માણ થયેલું જોવા મળે છે. એક લાંબી ઔદ્યોગિક પટ્ટી જોવા મળે છે. જે ખુબ અગત્યનો ઔદ્યોગિક પટ્ટો છે. આ પછી બીજો તેનાથી ઓછો અગત્યનો પટ્ટો ભાવનગર, રાજકોટ, સુરેન્દ્રનગર તથા જામનગર વગેરે જિલ્લાઓમાં જોવા મળે છે. ગુજરાતના આ મહત્વપૂર્ણ વિસ્તારોમાંથી ગુજરાતમાં ૭૫ ટકા ઔદ્યોગિક કામદારોને રોજગારી પૂરી પાડે છે. સુરતમાં પરંપરાગત રીતે ચાલ્યા આવતા કુટિર ઉદ્યોગ તથા લઘુ ઉદ્યોગોનો વધુ વિકાસ થયેલો જોવા મળે છે. સુરતમાં આશરે 20 ટકા કામદારો લઘુ ઉદ્યોગોમાંથી રોજગારી મેળવે છે. ગુજરાતના આશરે 24 ટકા લઘુઉદ્યોગોના એકમો અમદાવાદ જિલ્લામાં છે. જે સમગ્ર રાજયમાં પ્રથમ સ્થાને છે. જયારે વડોદરામાં લઘુ તેમજ મોટાપાયાના ઉદ્યોગોની લગભગ એક સમાન વિકાસ થયેલો જોવા મળે છે. સુરતની જેમ જ ખેડા તથા આણંદમાં મોટા ઉદ્યોગોની તુલનાએ લઘુ ઉદ્યોગોનો વિકાસ મોટા પ્રમાણમાં થયેલો જોવા મળે છે. જયારે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉદ્યોગોનો વિકાસ મધ્યમ જોવા મળે છે. ઔદ્યોગિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ અમદાવાદ, આણંદ, ખેડા, સુરત, વડોદરા વગેરે વધુ વિકસિત જોવા મળે છે. જયારે ડાંગ, ગાંધીનગર, બનાસકાંઠા,

અમરેલી ,પંચમહાલ, દાહોદ, કચ્છ, મહેસાણા, પાટણ તથા જામનગર જિલ્લઓમાં ઔદ્યોગિક વિકાસની પ્રક્રિયા પ્રમાણમાં મંદ જોવા મળે છે. આમ, ગુજરાત ઉદ્યોગોનું અમુક વિસ્તારોના સ્થાનીયકરણ થવાથી ઔદ્યોગિક વિકાસની પ્રક્રિયામાં જુદા-જુદા પ્રદેશોમાં અસમાન જોવા મળે છે.

ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનાં સ્થાનીયકરણને અસર કરતાં પરિબળોઃ

પરંપરાગત રીતે જ્યારે સ્થાનીયકરણ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવે છે ત્યારે જે તે પ્રદેશમાં ભૌગોલિક ઉદ્યોગ એકમની સ્થાપના અને તે પ્રદેશમાં ઔદ્યોગિક એકમોની સંખ્યા જેવી બાબતોના સંદર્ભમાં ચર્ચા કરવામાં આવે છે. તે સાથે અહીં એક અન્ય રીતે પણ સ્થાનીયકરણ અંગેની ચર્ચા કરી શકાય. જેમાં ગુજરાતમાં કયા પ્રકારના ઉદ્યોગોની સ્થાપના થઈ છે એટલે કે કઈકઈ વસ્તુનું ઉત્પાદન કરતા ઉદ્યોગોની સ્થાપના થઈ છે તે સંદર્ભમાં પણ વિચારી શકાય.

જે રીતે ગુજરાતમાં વર્ષ ૧૯૮૫ સુધી મુખ્યત્વે અમદવાદ, મહેસાણા, સુરત, વડોદરા, વાપીના વિસ્તારોમાં જ ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો હતો તે રીતે આ ઉદ્યોગો ટેક્સટાઇલ, રસાયણો, ખનિજ આધારિત ઉદ્યોગો, પ્રેટોકેમિકલ્સ, જંગલ પેદશો તથા ચામડાંનાં ઉત્પાદનો સુધી સીમિત હતા. આમ, ભૌગોલિક તેમજ ઉત્પાદન વૈવિધ્યની દ્રષ્ટિએ ગુજરાતનો પાયો સાંકડો હતો. ગુજરાતની ઓળખ ઔદ્યોગિક રાજ્ય તરીકેની હોવા છતાં ગુજરાતના બધા પ્રદેશોમાં ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો ન હતો તેમજ વસ્તુ વૈવિધ્ય પણ ન હતુ.

તે પછી ગુજરાત સરકારની વિકાસાભિમુખ ઔદ્યોગિક નીતિએ ઔદ્યોગિક એકમોની સ્થાપના બાબતે ભૌગોલિક પાયો વિસ્તૃત કર્યો તથા ઉત્પાદનમાં પણ વૈવિધ્ય આવ્યું.

ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસના હેતુથી ગુજરાત ઈન્ડસ્ટ્રીયલ ડેવલોપમેન્ટ એક્ટ, 1962 હેઠળ GIDC ની રચના કરવામાં આવી. Gujrat Industrial Development Corporation એટલે કે GIDC નું કાર્ય ઔદ્યોગિક વિસ્તાર ઓળખીને ઔદ્યોગિક વિકાસ માટેનું આધારમાળખું ઊભું કરવાનું છે.

વર્તમાનમાં (વર્ષ ૨૦૨૦) ગુજરાતમાં કુલ ૨૦૨ GIDC એસ્ટેટ છે, જેમાંથી ૧૯૦ કાર્યરત છે તથા ૧૨ વિકાસની પ્રકિયા હેઠળ છે.

Geographical Distribution of GIDC Estate (સંખ્યા)

વિસ્તાર	સંખ્યા
કચ્છ, સૌરાષ્ટ	72
મધ્ય ગુજરાત	54
અમદાવાદ અને ઉત્તર ગુજરાત	51
દક્ષિણ ગુજરાત	25

source:gidc.gujarat.gov.in

ગુજરાત સરકારના પ્રયત્નોથી કચ્છ,સૌરાષ્ટ, મધ્ય ગુજરાત જેવાં વિસ્તારોમાં પણ ઉદ્યોગોની સ્થાપના થઈ છે. આ વિસ્તારોમાં પરંપરાગત ઉત્પાદનો ઉપરાંત ફૂડ પ્રોસેસિંગ, ધાતુ આધારિત ઉદ્યોગોનો પણ વિકાસ થયો છે.

આમ, ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનું જે રીતે સ્થાનીયકરણ થયું છે તે જોતાં સ્થાનીયકરણને અસર કરતાં પરિબળો નીચે પ્રમાણે નોંધી શકાયઃ

1. રાજ્ય સરકારની વિકાસ અભિમુખનીતિ અને આધારમાળખાનો વિકાસ

2. કુદરતી સંપત્તિ અને ખનિજોની ઉપલબ્ધિનાં સ્થળે સ્થપાયેલા સિમેન્ટ તથા ઓઈલ રિફાઈનરી જેવા ઉદ્યોગો

3. ઉદ્યોગ સાહસિકોના વતન પ્રેમને આધારે સ્થપાયેલા ઉદ્યોગો જેમાં ટેક્સટાઈલ (કાપડ), રસાયણો વગેરે જેવા ઉદ્યોગોને લઈ શકાય.

આમ, ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનું સ્થાનીયકરણ કોઈ એક કારણાથી નહિ પરંતુ કુદરતી, સામાજિક તેમજ રાજકીય જેવાં અનેક કારણોથી અસર પામ્યું છે તેમ કહી શકાય.

8.4 ઔદ્યોગિક ઉત્પાદન

કોઈપણ દેશ કે પ્રદેશના આર્થિક વિકાસનો આધાર તેના ઘરગથ્થુ ઉત્પાદન પર રહેલો હોય છે. રાજયના ઘરગથ્થુ ઉત્પાદનમાં ત્રણક્ષેત્રનો ફાળો હોય છે. આ ત્રણ ક્ષેત્રો પૈકી કયા ક્ષેત્રનો ફાળો વધુ છે. તે જાણવું રાજયના આર્થિક વિકાસ માટે અગત્યનું છે. જો રાજયમાં અન્યક્ષેત્રોની તુલનાએ ઔદ્યોગિકક્ષેત્રનો હિસ્સો વધતો હોય તો તે રાજય આર્થિક પ્રગતિ કરી રહયું છે તે રાજયનાં આર્થિક વિકાસનો નિર્દેશ કરે છે. આ સંદર્ભમાં ગુજરાતની વાત કરવામાં આવે તો ગુજરાતના કુલ ઘરગથ્થુ ઉત્પાદનમાં ઉદ્યોગક્ષેત્રનો હિસ્સો વધતો જાય છે. જે ગુજરાતી આર્થિક પ્રગતિ દર્શાવે છે. સમગ્ર ભારતમાં ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો હિસ્સો 16.8 ટકા છે. આપણે અહી ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનના વલણોનો અભ્યાસ કરીશુ.

ઔદ્યોગિક ઉત્પાદન મૂલ્યના વલણો

વર્ષ	ઉત્પાદન (રૂા. કરોડ)
1960-61	3668
1970-71	1137
1980-81	7160
1990-91	27593
1992-93	41429
1993-94	46904
1994-95	62039
1995-96	84808
1996-97	87229
1997-98	110899
1998-99	113191
1999-00	118551
2000-01	127977
2001-02	147550
2002-03	182700
2003-04	207334
2004-05	260749
2005-06	307955
2006-07	372581
2007-08	448243
2008-09	508088
2009-10	642658
2010-11	806784
2011-12	998413
2012-13	1116395
2013-14	1230642

ઉપરોકત કોષ્ટકમાં ગુજરાત રાજયમાં વર્ષ 1960-61 થી 2013-14સુધી ઔકોગિક ઉત્પાદનનું મૂલ્ય રૂા. કરોડમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. જે જોતા જણાય છે કે ગુજરાતમાં વર્ષ 1960-61 થી 2013-14 સતત ઔદ્યોગિક ઉત્પાદન મૂલ્યમાં વધારો થયેલો જોવા મળે છે. જે ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિ દર્શાવે છે.

8.5 સારાંશ

કોઇપણ દેશ કે પ્રદેશના ઘરગથ્થુ ઉત્પાદનમાં ઉત્પાદનના અન્યક્ષેત્રોની સરખામણીમાં જયારે ઉદ્યોગક્ષેત્રનો હિસ્સો વધતો હોય તો કહી શકીએ કે તે દેશ કે પ્રદેશમાં ઔદ્યોગિકરણ થઇ રહયું છે. આમ કુલ ઘરગથ્થૂં ઉત્પાદનમાં ઉદ્યોગોનો હિસ્સો તે આર્થિક વિકાસનો નિર્દેશ કરે છે. પ્રસ્તુત એકમમાં આપણે ગુજરાતના કેટલાક ચાવીરૂપ ઉદ્યોગોની ચર્ચા કરી જે ગુજરાતના ઔદ્યોગિકક્ષેત્રના વિકાસમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. તથા આપણે જાણ્યુ કે, ગુજરાતમાં અમુક વિસ્તારોમાં જ ઉદ્યોગોનું સ્થાનીયકરણ થયેલું જોવા મળે છે. તેથી ગુજરાતનાં જુદા-જુદા પ્રદેશો વચ્ચે ઔદ્યોગિક વિકાસમાં અસમાનતા જોવા મળે છે. તથા આપણે ગુજરાતના 1960-61 થી 2013-14 સુધીના ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનના વલણોનો પણ અહી અભ્યાસ કર્યો તે જોતા જણાય છે કે ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનના મૂલ્યમાં સતત વધારો થતો જોવા મળે છે. જે દર્શાવે છે કે ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિ થઇ રહી છે.

8.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(ક) નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ વિસ્તારથી લખો.

(1) ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોના વિકાસનું વર્ણન કરો

(2) ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોના સ્થાનીયકરણ વિશે ચર્ચા કરો

(ખ) નીચેના વિષયો પર ટૂંકનોંધ લખો.

(1) ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનુ ભૌગોલિક સ્થાનીયકરણ

(2) ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનનું વૈવિધ્ય

1. ભારતનો સૌથી જુનો ઉદ્યોગ કયો છે ?

....

....

....

....

2. દેશા કુલ મીઠાના ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો હિસ્સો કેટલો છે ?

....

....

....

....

3. ગુજરાતમાં વર્ષ 2006માં રસાયણ ઉદ્યોગના ચાલુ કારખાનાઓની સંખ્યા કેટલી હતી ?

....
....
....
....

4. ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટિલાઇઝર્સ કંપનીની સ્થાપના કયારે થઇ હતી ?

....
....
....
....

5. ગુજરાતમાં સિરેમિક ઉદ્યોગની શરૂઆત કયારે થઇ હતી ?

....
....
....
....

6. ગુજરાતમાં કાપડ ઉદ્યોગ બાદ કયો ઉદ્યોગ સૌથી વધુ રોજગારી આપે છે?

....
....
....
....

7. ગુજરાતનું કયુ શહેર ડિઝલ એન્જિનો બનાવવા માટે સમગ્ર દેશનું અગત્યનું કેન્દ્ર છે ?

....
....
....
....

8. ઔદ્યોગિક સ્થાનીયકરણ એટલે શુ?

....
....
....

....

9. ગુજરાતમાં ઉદ્યોગનું સ્થાનીયકરણ મોટા ભાગે કયા થયેલું જોવા મળે છે ?

....

....

....

....

10. દેશના કુલ ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો હિસ્સો કેટલો છે ?

....

....

....

....

8.7 ચાવીરૂપ શબ્દો

1. ઉદ્યોગો : એકજ પ્રકારની ચીજવસ્તુ કે સેવાઓનું ઉત્પાદન કરતી પેઢીઓના સમૂહને ઉદ્યોગ કહે છે.

2. ઔદ્યોગિક સ્થાનીયકરણ : ઔદ્યોગિક સ્થાનિયકરણ એટલે કે ઉદ્યોગોની સ્થાપવાની સ્થળ પસંદગી, અમુક ચોકકસ ઉદ્યોગો કોઇ અમુક ચોકકસ વિસ્તારોમાં સ્થપાય છે. અને વિકસે છે. આથી તે વિસ્તારમાં ઉદ્યોગોનું સ્થાનિયકરણ થયુ છે તેમ કહેવાય.

3. આર્થિક વિકાસ : ઉત્પાદન, આવક અને રોજગારીમાં વધારો તથા ટેકનોલોજીમાં આવતા પરિવર્તનો એટલે આર્થિક વિકાસ આર્થિક વિકાસ ગુણાત્મક પાસાઓનું સૂચન કરે છે.

4. ઉત્પાદન : વિશેષ આવક પ્રાપ્તિની અપેક્ષાથી ચીજવસ્તુ કે સેવાનું કુદરતી સર્જન, સ્વરૂપ પરિવર્તન, સ્થળાંતર કે પેકેજીંગમાં પરિવર્તન કરીને તૃષ્ટિગુણનું સર્જન કરવાની પ્રક્રિયાને ઉત્પાદન કહે છે.

5. ઘરગથ્થુ ઉત્પાદન : એક વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન દેશની અંદર ઉત્પાદિત થયેલ ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું કુલ નાણાંકીય મૂલ્ય એટલે ઘરગથ્થુ ઉત્પાદન

6. જાહેરક્ષેત્ર : ચીજવસ્તુઓ તથા સેવાઓના ઉત્પાદનના એવા એકમોનો સમુહ કે જેની માલિકી સમગ્ર સમાજની હોય અને તેનું સંચાલન સરકાર દ્વારા થતું હોય તેને જારેક્ષેત્ર કહે છે.

7. ચાવીરૂપ ઉદ્યોગો : એવા ઉદ્યોગો કે જે અન્ય અનેક ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે મહત્વનું યોગદાન પુરું પાડતા હોય તેવા ઉદ્યોગોને ચાવીરૂપ ઉદ્યોગો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

8. ઉદ્યોગક્ષેત્ર : ઉદ્યોગક્ષેત્ર ઉત્પાદનના ત્રણક્ષેત્રો પૈકીનું ક્ષેત્ર છે. જેમાં ખેતી સિવાયની વસ્તુના ઉત્પાદન કાર્ય જેમકે મેન્યુફેકચરિંગ વીજળી, બાંધકામ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

8.8 કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તકો અને સંદર્ભ વાચન

1. ડૉ મંજુલાબેન બી.દવે-ગુજરાતની આર્થિક અને પ્રાદેશિક ભૂગોળ યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ
2. ગીતા ચૌધરી –ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં નાના ઉદ્યોગોનો ફાળો-આદર્શ સાહિત્ય સદન
3. સામાજિક-આર્થિક સમીક્ષા 2018-19 ગુજરાત રાજ્ય
4. The Rupal Economy of Gujarat Issue Magical Bhagawanji Desai
5. Various Websites of Governemtn of Gujarat
6. Gujarat Infrastructure Development Board
7. Planning Commission and websites
8. Government of Gujarat Ministry of Agriculture and Industry
9. Ministry of commerce and Industry websites
10. gidc.gujarat.gov.in/GIDC_At_A_Glance_Key_Indicators.html
11. ડૉ મંજુલાબેન બી.દવે ગુજરાતની આર્થિક અને પ્રાદેશિક ભૂગોળ નવમી આવૃતિ 2016- યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય
12. ગીતા ચૌધરી ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો ફાળો પ્રથમ આવૃતિ-2011 આદર્શ સાહિત્ય સદન
13. Planning commission and SC websites
14. ASI-2016-17 મધ્યસ્થ આંકડાકીય કાર્યક્ષેત્ર, કોલકત્તા
15. રામ વારોતરિયા, અર્થશાસ્ત્રની એ.બી.સી.ડી 2009
16. ડૉ. નરેશ સી.પટેલ અર્થશાસ્ત્રના પારિભાષિક ખ્યાલો પ્રથમ આવૃતિ-2011 પાર્શ્વ પબ્લિકેશન
17. ડૉ. હરજીવન સુથાર ‘ ઔદ્યોગિક અર્થશાસ્ત્ર બીજી આવૃતિ -1995 યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ ગુજરાત રાજ્ય’

8.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો

1. ભારતનો સૌથી જુનો ઉદ્યોગ કાપડ ઉદ્યોગ છે.
2. દેશના કુલ મીઠાના ઉત્પાદનમાં હિસ્સો 60 ટકા જેટલો છે.
3. ગુજરાતમાં વર્ષ 2006માં રસાયણ ઉદ્યોગના ચાલુ કારખાનાઓની સંખ્યા 3720 હતી.
4. ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટિલાઈજર્સ કંપનીની સ્થાપના વર્ષ 1962માં થઇ હતી.
5. ગુજરાતમાં સિરેમિક ઉદ્યોગની શરૂઆત વર્ષ 1912માં થઇ હતી.
6. ગુજરાતમાં કાપડઉદ્યોગ બાદ ખાંડ ઉદ્યોગ સૌથી વધુ રોજગારી આપે છે.
7. ગુજરાતમાં રાજકોટ શહેર ડિઝલ એન્જિનો બનાવવા માટે દેશનું અગત્યનું કેન્દ્ર છે.

8. સ્થાનિયકરણ એકટલે કે ઉદ્યોગોની સ્થાપવાની સ્થળપસંદગી, અમુક ચોકકસ ઉદ્યોગો કોઈ અમુક ચોકકસ વિસ્તારોમાં સ્થપાય છે. અને વિકસે છે. આથી તે વિસ્તારમાં ઉદ્યોગોનું સ્થાનિયકરણ થયુ છે. તેમ કહેવાય.
9. ગુજરાતમાં ઉદ્યોગોનું સ્થાનીયકરણ મોટા ભાગે મોટા શહેરો તરફ થયેલુ જોવા મળે છે.
10. દેશના કુલ ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો હિસ્સો 16.8 ટકા છે.